

СТАТТЯ НОМЕРА

С.М. ПРИЛИПКО

докт. юрид. наук, проф.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

УДК 342.415+351.83

СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

З'ясована сутність соціальної держави і визначена роль права соціального забезпечення в контексті можливості розбудови такої держави, а також її вплив на зміст права на соціальне забезпечення.

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку соціально-правової реальності є його перехідний характер. Справедливо наголошують такі правники, як В.А. Бачиніп, В.С. Журавський, М.І. Панов, що у драматичних зіткненнях різних суспільних сил шукать свого вирішення застарілі протиріччя, успадковані від минулого. Одночасно закладаються нові цивілізаційні основи для майбутніх перетворень. Повільно, але неминуче відбувається демонтаж реліктових залишків тоталітарної системи. Колишній тип правової реальності поступово змінюється на інший [1, с.3-5]. Ця теза повністю відбиває ту складну правову та політичну ситуацію, яка склалась у правовому регулюванні соціального забезпечення.

З проголошенням Декларації про державний суверенітет, в Україні дістала прояв концепція визнання пріоритетності ролі і значення соціальних чинників у діяльності держави. Після закріплення в Конституції України поняття "соціальна держава" у законодавчих актах країни певною мірою стала акцентуватися необхідність соціальної спрямованості, соціальної орієнтації. Концепція соціальної держави увійшла як складова частина до загальної української державницької ідеології, знайшовши своє відбиття у розробці нормативно-правових актів.

Такий процес є закономірним і зумовлюється тим, що саме соціальні цілі впливають із суспільного ідеалу і тільки в них відображаються цінності суспільства. У правовій дійсності на зміну поняттю "соціалістична держава" з'явилося поняття "соціальна держава". І це не просто заміна назви, це - зміна сутності держави, у тому числі і в соціальній сфері. Це переорієнтація та визначення нових напрямів у соціальній політиці, розбудова прозорої і зрозумілої системи соціального забезпечення як однієї з основних складових соціальної політики, яка б не залежала

від зміни влади в країні, наповнення новим змістом, відповідно до вимог часу, права на соціальне забезпечення в системі соціально-економічних прав людини, створення нової пенсійної системи тощо.

Метою статті є з'ясування сутності соціальної держави і визначення ролі права соціального забезпечення в контексті можливості розбудови такої держави, а також її вплив на зміст права на соціальне забезпечення.

Поняття "соціальна держава" широко застосовується в правовій та економічній літературі і розуміється як держава, яка передбачає соціальну орієнтацію розвитку ринкової економіки з метою перерозподілу доходів на користь тих, хто потребує забезпечення та підтримки з боку держави та суспільства, подолання соціальної нерівності тощо.

Проблема визначення сутності соціальної держави є досить актуальною темою наукових досліджень, що зумовлено, насамперед, її новизною та складністю питань. Цією проблематикою займалися у своїх дисертаційних дослідженнях Д.О. Ермоленко, С.О. Кириченко, І.В. Яковлюк, О. Кідратець та ін. Ці питання ставилися у багатьох статтях, монографіях, наукових доповідях. Разом з тим недостатньо уваги приділялось соціальній державі як важливому підгрупі реалізації права на соціальне забезпечення.

Існування соціальної держави пов'язується з демократією, оскільки вважається, що одним із найбільш важливих факторів її становлення є тиск громадянського суспільства. О. Кідратець правильно звертає увагу, що в умовах недемократичного суспільства цей чинник зовсім відсутній [2].

Законодавство України як соціальної держави ставить за найважливішу мету захист прав і інтересів громадян. У ході реформування законодавства держава вимушена, з одного боку, йти шляхом забезпечення відповідності його умовам ринку, а з іншого - активно захищати своїх грома-

для від можливих соціальних ризиків. Це подвійне взаємозумовлене завдання держава покликана вирішувати, головним чином, через модернізацію права соціального забезпечення. Будучи самостійною галуззю українського права, воно стає ефективним засобом оновлення всієї соціальної сфери в країні і могутнім бар'єром на шляху розвитку негативних наслідків для громадян, викликає умовами переходу до ринкової економіки.

Для системного осмислення і розуміння процесів, які відбуваються в соціальній сфері, а також розробки стратегічного напрямку вдосконалення правового регулювання соціального забезпечення, необхідно дослідити поняття "соціальна держава", яке на сучасному етапі стає умовою та правовим підґрунтям реалізації конституційного права на соціальне забезпечення.

Держава відіграє в житті людини велику роль, особливо в соціальній сфері, що знаходить свій прояв від народження людини (виплата допомоги у зв'язку з народженням), в процесі життя (наприклад, допомога у разі тимчасової непрацездатності, настання інвалідності тощо) і до смерті (виплата допомоги на поховання).

Держава супроводжує людину все її життя, надаючи безплатну освіту, організовуючи призначення допомог у разі нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, визначає механізми призначення пенсії за віком (пенсії за вислугу років, пенсії по інвалідності, у разі втрати годувальника), визначає умови та розміри матеріального забезпечення та підтримки у разі безробіття, тимчасової непрацездатності та інших випадках, при настанні яких людина отримує забезпечення та підтримку з боку держави.

У демократичному суспільстві людина відчуває піклування й турботу в соціальній сфері протягом усього життя. Держава визначає зміст основних прав людини. Реалізація соціальних прав також відбувається за допомогою держави шляхом соціальної і правової політики, яку здійснює держава.

П.М. Рабинович слушно визначає соціальну державу як державу, що виконує соціальну функцію [3, с.374]. У свою чергу, Ю.М. Тодика справедливо зазначає, що соціальною є держава, яка бере на себе зобов'язання турбуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їх соціальну захищеність, і основне її завдання - досягнення суспільного прогресу, який базується на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності та взаємної відповідальності [4, с.42-43]. Є підстави стверджувати, що соціальна держава стала дійсністю, і вся історія визнання держави соціальною пов'язана зі зміною світогляду суспільства на влаштування свого життя, забезпечення гідних його умов для кожного громадянина, захист державою матеріального і правового статусу будь-якої особи.

Термін "соціальна" характеризує саму сутність держави, свідчить про більш глибокий зміст зв'язків держави і суспільства, держави і людини, засвідчує реальний і правовий статус людини і громадянина.

В.В. Капильцова, досліджуючи проблему забезпечення соціальних гарантій під час трансформації України на соціальну державу ринкового типу, висловлює думку, що соціальна стратегія покликана, по-перше, ліквідувати бідність і

забезпечити динамічне зростання рівня життя населення; по-друге, гарантувати соціальну стабільність та соціальну безпеку в суспільстві; по-третє, соціалізувати структурні складові економічної політики держави [5, с.13-14].

О.Ф. Скакул і М.К. Підберезький аргументовано й системно доводять, що соціальною є така держава, яка бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист суспільних та індустріальних інтересів тощо [6, с.399-400].

Слід погодитись з І.В. Яковюком, який правильно наголошує на єдності правової, демократичної і соціальної категорій при визначенні сутності держави та прав людини. Як демократична, вона служить свободі як вищій цінності, сприяє її піднесенню до рівного доступу до власності, рівних виборів, рівності прав участі у здійсненні політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя. Як правова, вона забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна - визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу інвалідам, які знаходяться у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає в забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві. Цей дослідник слушно визначив основні принципи соціальної держави, а саме: 1) принцип людської гідності; 2) соціальної справедливості; 3) соціального партнерства або солідарності; 4) автономії суспільних відносин та процесів; 5) субсидиарності; 6) соціальних зобов'язань [7, с.98-99, 102-103]. Таку позицію займають у своїх роботах Б.П. Гасьба [8], С.О. Кириченко [9, с.14-16], О.В. Скрипнюк [10, с.9-10, 41-42], та деякі інші дослідники. Зазначений підхід має стати підґрунтям для визначення сутності соціальної держави як умови реалізації конституційного права на соціальне забезпечення.

Проблема будівництва соціальної держави (а відповідно, і реалізація соціальних прав) є пріоритетною для багатьох країн, що конституційно вибрали таку модель для свого розвитку. У конституціях багатьох країн поняття "соціальна держава" стало з'являтися після Другої світової війни, зокрема, в Основному законі ФРН (1949 р.), Конституції Франції (1958 р.), Конституції Іспанії (1978 р.). У конституціях нових незалежних держав, які свого часу входили до складу СРСР, і майже в усіх постсоціалістичних країнах Європи категорія "соціальна держава" закріплена як одна з провідних (наприклад, у конституціях Естонської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Македонія, Республіки Словенія, Республіки Угорщина, Чеської Республіки, Республіки Узбекистан, Російської Федерації тощо).

Державними діями і вченими ставилося завдання знайти і визначити місце і роль соціальної держави в регулюванні справедливого розподілу прибутку між працею і капіталом, працездатними і непрацездатними, у відновленні рівності і свободи громадян, незалежно від їх можливостей в соціальній сфері, забезпеченні соціальної спра-

ведливості, соціальної солідарності суспільства і турботи забезпечених та працюючих про незабезпечених та непрцюючих.

Найбільш переконливою є аргументація та наукова позиція Р.І. Кондратьєва, який наголошує на постійному зростанні ролі соціальної функції держави, зокрема, на тому, що соціальна функція - це функція держави, а не функція комерційних установ чи благодійних фондів. У рамках цієї внутрішньої функції держава охороняє працю і здоров'я людей, встановлює гарантований мінімальний розмір оплати праці, здійснює державну підтримку сім'ї, материнства, дитинства, інвалідів і громадян похилого віку. Саме держава (якщо вона за Конституцією є соціальною) розвиває систему соціальних служб, встановлює пенсії, допомоги та інші гарантії соціального захисту. Слід підкреслити важливість здійснення цієї функції з точки зору виконання економічних і політичних завдань, що стоять перед правовою державою. Соціальна підтримка певних прошарків населення спрямована на пом'якшення і подолання таких негативних явищ перехідного періоду, як матеріальна малозабезпеченість, поглиблення соціальної нерівності і високого відсотку безробіття. Державні соціальні виплати стабілізують рівень життя населення, сприяють більш рівномірному розподілу тягара економічних труднощів між різними групами населення [11]. Від того, як стабільно буде відбуватися і зміцнюватися реалізація соціальних прав, буде розвиватися і зміцнюватися становлення соціальної держави.

Сучасна концепція соціальної держави виходить з того, що це така держава, яка ставить своєю головною метою досягнення добробуту всього суспільства і його членів, забезпечення громадянам гідних умов існування і вільного, всебічного розвитку; гарантує соціальний захист населення; сприяє широкій участі народу в соціальному розвитку і користуванні його результатами для забезпечення прав і основних свобод людини. Функції соціальної держави - це головні напрями діяльності соціальної держави, що виражають її сутність.

Обґрунтованою є позиція В.А. та В.С. Іваленків, якими науково визначено зміст соціальної держави - це така держава, в якій економіка, політика, ідеологія, законодавство, правозастосовча практика й інші сфери суспільного життя ґрунтуються на моральних загальнолюдських принципах соціальної справедливості, рівності і суспільної солідарності і спрямовані на створення умов, необхідних для гідного життя і вільного розвитку кожної людини, в якому конституційно закріплені і гарантовані, реально забезпечуються і виконуються основні економічні і соціальні права і свободи людини і соціальні обов'язки держави перед суспільством і людиною [12, с.58].

На підставі наведеного можна зробити наступний висновок. Що основна мета соціальної держави - максимальне задоволення матеріальних і духовних потреб членів суспільства в соціальній сфері, які постійно зростають; послідовне підвищення рівня життя населення і зниження соціальної нерівності; забезпечення загальної доступності основних соціальних благ, медичного і соціального обслуговування, реалізації права на соціальне забезпечення. Соціальна держава повинна відкидати будь-які засоби досягнення мети, що можуть порушити права інших громадян, співгромадян, держав.

У сучасних умовах держава є основним суб'єктом соціальної політики, а тому, визначаючи напрями цієї політики, вона повинна: забезпечувати реалізацію прав громадян на соціальне забезпечення, проводити єдину політику в соціальній сфері; забезпечувати прийняття законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання соціального забезпечення; визначати організаційно-правові форми соціального забезпечення та створювати умови для ефективного функціонування системи соціального забезпечення; у законодавчому порядку визначати умови, порядок надання та розміри пенсій, допомог, пільг, соціального обслуговування та інших видів соціального забезпечення; встановлювати розміри обов'язкових страхових внесків, що спрямовуються до відповідного фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування; визначати бюджети обов'язкових страхових фондів; встановлювати обов'язкові вимоги щодо створення страхових резервів з метою забезпечення своєчасності і повноти соціальних виплат; переглядати види та розміри соціальних виплат з метою покращення матеріального забезпечення громадян; визначати умови та забезпечувати дотації відповідному фонду соціального страхування з державного бюджету; здійснювати соціальне забезпечення за рахунок державного бюджету, надавати соціальну підтримку окремим категоріям непрацездатних громадян за рахунок державного та місцевих бюджетів; встановлювати основні види соціальних стандартів (мінімальний споживчий бюджет, прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, мінімальна соціальна допомога тощо); забезпечувати дотримання суб'єктами права соціального забезпечення вимог законодавства, здійснювати у встановлених формах нагляд та контроль за додержанням законодавства про соціальне забезпечення населення України.

Правову основу соціальної держави складають не тільки українська законодавча база, а й відповідні міжнародні документи, наприклад, Загальна декларація прав людини, Європейський Соціальний кодекс, перелікнута Європейська соціальна хартія, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права тощо.

Аналіз наведених позицій науковців щодо цілей та функцій соціальної держави дає підстави зазначити, що створення соціальної держави є передумовою і гарантією реалізації конституційного права громадян на соціальне забезпечення, а також визначити ознаки соціальної держави. Основними з них, що відбивають сутність соціальної держави, є наявність: а) здійснення правового регулювання соціальної сфери, яке ґрунтується на моральних загальнолюдських принципах соціальної справедливості, рівності і суспільної солідарності та спрямоване на створення умов, необхідних для гідного життя і вільного розвитку кожної людини; б) законодавчого підґрунтя для самостійного забезпечення працездатною людиною гідного життя для себе та своєї сім'ї; державних механізмів щодо підтримки непрацездатних осіб та осіб, які з об'єктивних причин не можуть забезпечити себе самостійно на рівні прожиткового мінімуму; в) державних гарантій на гідний людини прожитковий мінімум, соціальне забезпечення, загальне покращення добробуту та інші соціально-економічні права громадян; реально діючий прозорий і зрозумілий механізм реалізації соціального захисту; всебічне забезпечення правових та економічних гарантій реалізації соціальних прав

людини; г) життя заходів щодо мінімізації соціально-економічного розмежування між членами суспільства, зміцнення соціальної злагоди в суспільстві.

Отже, соціальна держава ґрунтується на соціально орієнтованій ринковій економіці, створює необхідні умови для реалізації економічних і соціальних прав людини щодо забезпечення належного рівня її матеріального особистого добробуту та членів її сім'ї, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві.

Зважаючи на викладене, можна зазначити, що соціальна держава - це демократична держава, яка здійснює соціальне забезпечення шляхом реалізації активної соціальної політики, що є складовою частиною внутрішньої політики держави, втіленої в ефективних соціальних програмах, проводить правову роботу щодо регулювання соціальних відносин у суспільстві в інтересах усіх уразливих соціальних груп, на основі принципів справедливості, соціального партнерства, солідарності членів суспільства. Таким чином, побудова соціальної держави є передумовою і гарантією реалізації конституційного права громадян на соціальне забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник. -К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. -472 с.
2. Кіндратець О. Сучасні ознаки соціальної держави // Людина і політика. -2003. -№ 6. -С.138-144.
3. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конститу-

ційних положень). -Х., 1997.

4. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Учебное пособие. -Х.: Факт. 1999.

5. Капильцова В.В. Соціальні гарантії в умовах становлення ринкових відносин в Україні: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 /Дон. нац. ун-т. -Донецьк, 2002. -21 с.

6. Скаун О.Ф., Подберезский Н.К. Теория права и государства. -Х., 1997. -496 с.

7. Яковик І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: Дис... канд. юрид. наук. -Х., 2000.

8. Ганьба Б.П. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Нац. ун-т внутр. справ МВС України. -Х. -2001.

9. Кириченко С.О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Ін-т міжнародних відносин Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. -К., 2001. -20 с.

10. Скрипник О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. -К.: Ін-тут держави і права НАН України, 2000. -600 с.

11. Кондратьев Р.І. Соціальна держава в теоретико-правових і філософських дослідженнях // Право України. -2005. -№ 2. -С.81-84.

12. Иваненко В.А., Иваненко В.С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные аспекты. -СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001.

Надійшла до редакції 25.03.2007

ПРИЛИПКО С.Н. СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО СУЩНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Выяснена сущность социального государства и определена роль права социального обеспечения в контексте возможности развития такого государства, а также ее воздействия на содержание права на социальное обеспечение.

PRILIPKO S.N. MODERN CONCEPTUAL APPROACHES CONCERNING ESSENCE OF THE SOCIAL STATE
The essence of the social state is found out and the role of the right of social security in a context of an opportunity of development of such state, and also its influence on the maintenance of the right on social security is determined.

“ПРАВО І БЕЗПЕКА” – науковий журнал правоохоронця

Журнал є єдиним в Україні фаховим виданням одночасно з юриспруденції, техніки, психології, соціології та економічної безпеки.

Лауреат V конкурсу періодичних видань Спільки юристів України (2002/2003).

Реферати статей розміщуються в українському реферативному журналі «Джерело» та державній електронній базі даних (Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Київ).

Анотації про журнал надруковані в 2004 р. у журналах «Право України», «Юридична Україна» та Юридичній енциклопедії (Т.5).

Журнал є передплатним виданням. Його висунуто Вченою радою ХНУВС на VI конкурс Спільки юристів України як краще періодичне юридичне видання за 2-ма номінаціями.

Проводиться оголошений журналом Всеукраїнський конкурс монографічних видань «Юристика».